

L. Kr. Daan tietoja Kuolan karjalaisista

PERTTI VIRTARANTA

»Karjalaisten suhteet Kuolan niemimaalle päin olivat hyvin vanhat; luultavasti ne olivat alkaneet jo paljoa ennen 1000-lukua Lapin verotuksen ja kaupankäynnin muodossa», sanoo T. I. Itkonen runsastietoisessa artikkelissaan »Karjalaiset ja Kuolan-Lappi» (Kalevalaseuran vuosikirja 22/1943 s. 40–55). Karjalaisvaikutus näkyy mm. Kuolan paikannimissä, lappalaisten henkilönnimissä, kuolanlapin murteiden sanastossa ja eräissä muoto-opinkin seikoissa, joista kaikista Itkosella on paljon esimerkkejä. Karjalaislähtöisten paikannimien joukossa hän mainitsee mm. toisiinsa kuuluvat *Väljoki* ja *Väljärvi* (lapiksi *Vieljokk*, *Vieljaur*, venäjäksi *Vjalareka*, *Vjalozero*), »missä vielä 1870-luvulla elivät karjalais-lappalaisen sekaväestön viimeiset rippeet».

Näitä »viimeisiä rippeitä» tapaamassa kävi — ehkä ensimmäisenä tutkijana — Daniel Europaeus lopulla vuotta 1856. Europaeuksen merkintöjen mukaan tämä asutus oli Vieljärven (paikallisessa kielenkäytössä *Vielärv*) rannalla. Toista viikkoa Europaeus siellä työskenteli. Oman ilmoituksensa mukaan hän ehti käydä läpi jonkin suomalaisen sanakirjan, mutta hänen säilyneissä papereissaan on vain viisi käsikirjoitussivua sanamuistiinpanoja (SKS:n kirjallisuusarkisto, A 891). Lisäksi on säilynyt muutamia sivuja saksankielistä konseptia matkaraportista, joka oli tarkoitettu hänen Kuolanmatkansa rahoittajalle Pietarin keisarilliselle maantieteelliselle seuralle. Tätä ainesta olen käsitellyt artikkelissani »Europaeus Kuolan niemimaan karjalaiskylässä» (Kalevalaseuran vuosikirja 66/1988).

Yksitoista vuotta Europaeuksen matkan jälkeen vaelsivat pohjan perillä norjalaiset professorit J. A. Friis ja Ludvig Kr. Daa. Kumpikin julkaisi matkastaan kuvauksen, Friis v. 1871 teoksen »En Sommer i Finmarken, Russisk Lapland och Nordkarelen», joka täydennettynä ilmestyi ruotsiksi seuraavana vuonna, ja Daa v. 1870 hieman suppeamman kirjan »Skisser fra Lapland, Karelstranden og Finland». Tutkijatoverukset liikkuivat enimmäkseen yhdessä, eivät kuitenkaan enää matkan loppuvaiheessa. Vieljärven kumpikaan ei käynyt, mutta Daa tapasi Umbassa kaksi vieljärveläistä ja haastatteli heitä oppaina toimineiden Koutokeinon lappalaisen Lars Hætan

ja Klementi-nimisen karjalaisen avulla. Näin hankkimaansa tietoa Daa käytti kirjansa lukuun »Halv-Karelerne ved Veleaga» (s. 117—). Siitä on mainintoja esim. T. I. Itkosen edellä mainitussa artikkelissa ja J. J. Mikkolan teoksessa »Hämärän ja sarastuksen ajoilta» (s. 37—41). Daan kuvaus on kuitenkin niin sisällökäs ja kiintoisa jo kulttuurihistoriallisestikin, että se kannattaa julkaista suomennettuna, varsinkin kun kirja sitäpaitsi on hyvin harvinaisen ja kieliasultaan hieman hankala. Käännöspulmissa olen saanut tervetullutta apua Helsingin yliopiston norjan kielen lehtorilta Turid Farbregdilta.

Puolikarjalaiset Veleagassa mainitaan siinä asiakirjassa — kaikista säilyneistä tärkeimmässä —, joka koskee Norjan herruuden kattavuutta Lapissa ja Lapin veronmaksua Norjan valtakunnalle, koska nämä (= puolilappalaiset) tavallaan ovat sen äärirajana rannikolla. Otaksutaan että tämä määräys on vanhempi kuin v:lta 1326 (P. A. Munchin tutkimus aikakauskirjassa *Norsk Tidskrift for Videnskab og Literatur* 5 B) eikä sitä ole sen jälkeen missään sopimuksessa muutettu. Sitä vastoin onnistui venäläisten ja karjalaisten maahan tunkeutuessaan ja lappalaisten kääntynytä kreikkalaiskatoliseen uskoon vähitellen saada Venäjän hallintaan Turjanniemi, joka noin 500 vuoden kuluttua ensimmäisessä uudessa sopimuksessa v. 1826 joutui yksinomaan Venäjälle, kun yhteisalueet jaettiin.

Historiassamme on runsaasti tietoja, joiden mukaan karjalaiset jo ennen v. 1326 tehtyä rauhansopimusta olivat saattaneet retkillään asettua asumaan Turjaan. Islantilaisten kronikoiden mukaan tekivät karjalaiset ja kveenit v. 1271 ryöstöretken Haalogalandiin saakka, siis vähintään niin kauas luoteeseen kuin Senjeniin. Talvella 1278—79 vangitsivat karjalaiset Norjan kuninkaan virkamiehen Thorbjørn Stejnin tai Skjænin ja tappoivat tunturin laella 35 miestä kostoksi (koska nämä vaativat lappalaisilta veroa joko Ruijassa tai Turjassa).

Nykyisestä tai aiemmasta karjalaisasutuksesta *Veleaga*-joella ei historiamme ole kuitenkaan tiennyt muuta kuin että joihinkin karttoihin on merkitty Umban tienoilta muuan *Vjal-ozero* (V-järvi) ja muuan *Vjal-reka* (V-joki). Jotkut tutkijat ovat otaksuneet, että Veleaga pitäisi löytää sieltä, kun taas monet ovat G. Muntheen yhtyen ja Kristian IV:n väitteen perusteella katsooneet, että *Vyg*-joki Karjalanrannan ja varsinaisen Venäjän välillä olisi vanha Veleaga.

Nimen merkitys ei anna asiaan mitään vihjettä. Nimi on näet selvästi suomea, jossa kielessä *väli* merkitsee väliä, *väli-meri* Välimerta, *väli-joki* Välijokea, rajajokea. Sanasta *joki* on *ga* venäläisten monessa tapauksessa käyttämä turmeltumamuoto, jota tavataan useissa tunnetuissa joen ja järven nimissä (*Pinega*, *Varzuga*, *Ladoga*, *Onega*).

Umbassa tunsivat jokainen venäläinen nimen *Vjal-ozero* ja jokainen karja-

lainen nimen *Väli-järvi*. Järven sanottiin olevan 50 virstan päässä Umbasta ja 3 virstaa pitkä. Siitä lähti *Vjal-reka*, *Väljoki*, joka laskee Umban jokeen 12 virstaa Umban kylästä. Tämän järven rannalla sanottiin elävän 8—9 perhettä lappalaisia, joilla oli poroja, lampaita ja lehmiä mutta jotka olivat köyhiä.

Kun saimme tietää, että aivan samaan aikaan kuin mekin oleskeli Umbassa kaksi näitä niin sanottuja karjalaisia, pyysin minä noutamaan heidät, ja koska oli juhlapäivä, jolloin ei ole mitään tehtävää, sain heidät etnografiiseen haastatteluun Hætan ja Klementin avulla. Keskustelu oli kyllä vaikeata myös näiden vieraiden ilmeisen yksinkertaisuuden takia. He olivat vaaleatukkaisia, heillä oli merkillisen ruma ja kitukasvuinen ulkomuoto ja he vaikuttivat henkisesti hyvin typeriltä. Kuten tavallista Turjan lapissa he puhuivat sujuvasti venäjää, mutta eivät ymmärtäneet sanaakaan, kun Hætta puhutteli heitä lapiksi. Eivät he myöskään tunteneet lännessä Imandran rannalla tai koillisessa Ponoissa asuvia lappalaisia. He tiesivät vain sen, että Varzugassa asui joitakin lappalaisia, muttei heillä ollut mitään tekemistä näiden kanssa. He menivät naimisiin keskenään tai joskus harvoin venäläisen kanssa, mutta yhtään venäläistä ei asunut heidän parissaan Vieljärvessä («ved Väli-järvi»). Toisella heistä oli kuitenkin kaksi tytärtä naimisissa Luujärven rannalla («ved Lov-sjöen») lappalaisten kanssa ja toisella Adoniksella oli halu saada itselleen venäläinen vaimo. Aivan heidän naapuristossaan kuuluu olevan Umbajärvi. Siellä he kalastelivat kuten Imandran lappalaisetkin, mutta toinen heistä ei ollut koskaan käynyt siellä. Lohi ei noussut näihin järviin. Eivät he myöskään milloinkaan kalastaneet Vienanmeressä tai Jäämeressä. He näyttivät tyytyvän siihen taimeneen, siikaan, ahveneeseen ja haukeen, jota oli heidän omissa järvissään.

Mutta mitä sitten olivat nämä miespoloiset, joita kutsuttiin lappalaisiksi, vaikka eivät ymmärtäneet lappia, ja jotka kuitenkin sanoivat puhuvansa äidinkielenään muuta kuin venäjää? Niin pian kuin he veivät keskustelun omalle kielelleen, tunsivat sekä Hætta että Klementi heti, että se oli eräänlaista suomen tai karjalan kieltä. He olivat siis niitä, joita Europæus kirjeessään professori Friisille oli nimittänyt vanhoiksi karjalaisiksi. Toinen vieraistamme oli myös puhunut tämän suomalaisen kielentutkijan kanssa, joka oli oleskellut Umbassa viikon ajan.

Varmaan nämä olivat niitä puolikarjalaisia, joita norjalaiset melkein 600 vuotta sitten sanoivat olevan Veleagassa. Toinen näistä olikin kuullut, että hänen esi-isänsä olisivat lappalaisten kanssa sekaantuneita karjalaisia. Hän arveli, että siitä voisi olla parisataa vuotta. Eivät vain venäläiset kutsuneet heitä lappalaisiksi, vaan näin he tekivät itsekin ja sanoivat kieltään lapiksi («Lapin-kjele»). He eivät tienneet, puhuttiinko sitä missään muualla maail-

massa kuin heidän heimossaan, johon kuului 17 miestä ja 24 naista. Heidän kielensä oli myös niin turmeltunutta, että mukanani olleet eivät voineet puhua heidän kanssaan suomea ilman Klementin jatkuvaa venäjänkielistä tulkitsemista.

On luonnollista, että heidän elinkeinonsa, poronhoito, samoin kuin historiallinen perimätieto ovat aiheuttaneet sen, että sekä he itse keskenään että venäläiset asiakirjat ovat säilyttäneet *Lap*-nimen (ts. nimityksen *lappalainen*). Venäläisille oli täysin yhdentekevää, kuuluvatko nämä alamaiset lappalaisiin vai karjalaisiin, koska he joka tapauksessa ymmärsivät venäjää tarpeeksi.

Mutta varmasti on totta se, että lähes 600 vuoden takainen asiakirja antaa Veleagan puolikarjalaisista kuvan, joka sangen hyvin sopii siihen, mitä nyt tiedämme näistä Välijoen vanhoista karjalaisista. Se että yhdenjaksoisuus olisi välillä katkennut ja syntynyt uudelleen samalla tavalla, on ristiriidassa kaiken todennäköisyyden kanssa. Jäljellä ei siis ole mitään muuta selitystä kuin että tämä heimo on raakuudessa, eristyksessä ja köyhyydessä näin kauan keskeytymättä säilyttänyt kielensä lappalaisten ja venäläisten naapurien välissä. Sellainen elävä kansanmuumio voi tuntua ihmeeltä, jota on vaikeampi kuvitella kuin Egyptin palsamoitujen ruumiiden säilymistä. Samanlaisia kansallisen sitkeyden ja muuttumattomuuden ihmeitä voi kuitenkin tavata runsaasti sekä Amerikan että Australian villiä ja barbaarista elämää elävien perin pienten heimojen ja kansojen parissa.

Ymmärrettävästi on kuitenkin välttämätöntä esittää todisteita jokaisesta sellaisesta ilmiöstä. Ne voivat muodostua vain niistä kielennäytteistä, joita sain kerätyksi ja jotka eivät vie suurta tilaa.

Se mitä helpoimmin voi verrata, nimittäin lukusanat, osoittaa, että Veleagan suomen kieli («Veleaga-Finske Sprogart») on oikeastaan vain ääntämissensä saanut vaikutteita venäjältä ja lapista. Ensin mainitusta kielestä se on ottanut suhuäänteet («Hvislelyden»), jälkimmäisestä *k:n* paikalle *g:n*. Muuten sanat ovat melkein täsmälleen kuin suomen kirjakielessä. Todisteena henkisestä köyhyydestä lienee pidettävä sitä, että he ovat unohtaneet esiisiensä 1000:ta tarkoittavan sanan ja tyytyvät lähimpien naapuriensa venäläiseen sanaan (suomeksi *tuhat*, venäjäksi *tysjatssha*).»

Sitten Daa mainitsee, suomen kirjakielen muotojen rinnalla, Veleagan-suomesta laskusanat: *yksh*, *gaksh*, *golm*, *nelje*, *vish*, *kush*, *seitsemen*, *kaheksan*, *shyksen*, *kymmenä*, *sata* ja *kymmenen sata* ('1000') ja yksikön persoonapronominin *miä* ja *siä* sekä 3. persoonan pronominin kohdalla *sia voitsh*, mihin hän on selitykseksi merkinnyt venäjän interjektion *vot* ja ranskan *voilà*.

Tämän jälkeen Daa jatkaa: »Yhtenäiseksi kielennäytteeksi Hætta kirjoitti

näiden karjalaisten sanelun mukaan seuraavan kertomuksen. Minun mahdollisuuteni rajoittuvat tyytymään hänen arviointiinsa, että se on turmeltu mutta suomea mutta melkein ilman venäläisiä tai lappalaisia sanoja.» Koutokeinon lapinmiehen Lars Hætan kirjoittama »kielennäyte», jonka Daa hyväuskoisesti otti kirjaansa, on kuitenkin niin huono, ettei se anna luotettavaa kuvaa Vieljärven murteesta. Joka tapauksessa saamme olla kiitollisia Ludvig Kr. Daalle siitä, että hän kieltä taitamatta sai niinkin paljon tallennetuksi tietoja Vieljärven rannalle varhain syntyneestä ja siellä sitkeästi säilyneestä merkillisestä karjalaisaarekkeesta. — Mainittakoon että myös Arvid Genetz pitkällä Kuolan-matkallaan v. 1876 tapasi Vieljärven karjalaisia, ei hänkään Vieljärvessä vaan Kuzrekassa Vienanmeren pohjoisrannalla. Suomen Kuvalehdessä 1878—79 ilmestyneessä artikkelisarjassaan »Matkamuistelmia Venäjän Lapista» Genetz antaa tietoja Vieljärven asukkaiden kansallisuusoloista ja kielestä. Siinä yhteydessä hän on julkaissut myös kaksi lyhyttä kielennäytettä (satua) Vieljärven hyvin erikoisesta karjalaismurteesta.

Die Angaben von L. Kr. Daa über die Karelier auf der Halbinsel Kola

PERTTI VIRTARANTA

Die Karelier begannen sich schon sehr früh, nämlich bereits vor dem 11. Jahrhundert, für die Kola-Halbinsel zu interessieren. In erster Linie waren es die Nordkarelier, die die Halbinsel durchstreiften und dort vor allem Fischzüge unternahmen. Im Laufe der Zeit siedelten sich karelische Familien und Einzelpersonen in verschiedenen Teilen der Kola-Halbinsel an, doch ist nur ein karelisches Dorf auf der Halbinsel bekannt. Diese karelische Gemeinschaft lebte offenbar seit langem in völliger Isolation von den russischen und lappischen Dörfern am Ufer des Sees Vieljärvi (im örtlichen Sprachgebrauch *Vielärv*), etwa fünf Meilen nordöstlich des am Weissen Meer gelegenen russischen Dorfes Umba. Der erste Forscher, dessen Aufenthalt in Vieljärvi belegt ist, war D.E.D. Europæus im Jahre 1856.

Im Sommer 1867 unternahmen die Norweger J. A. Friis und Ludvig Kr.

Daa, beide Professoren der Geschichte, eine Forschungsreise ins nördliche Fennoskandien. Beide verfassten eine umfangreiche Beschreibung ihrer Reise. Von diesen beiden Werken ist der Reisebericht von Friis (norwegisch 1871, erweiterte schwedische Fassung 1872) recht bekannt, während das etwas weniger umfangreiche Buch »Skisser fra Lapland, Karelstranden og Finland» (1870) von Daa weniger Beachtung gefunden hat.

Angaben über die karelische Siedlung Vieljärvi finden sich nur in Daas Werk, und zwar in dem Kapitel »Halv-Karelerne ved Veleaga». Es wird — mit Ausnahme des letzten Teils — in dem hier referierten Beitrag in finnischer Übersetzung veröffentlicht. Daa war seinem Bericht zufolge nicht selbst in Vieljärvi, lernte aber in Umba zwei Männer aus Vieljärvi kennen, die er mit Unterstützung seiner Reisegefährten, des Kouto-

keino-Lappen Lars Hætta und des Kareliers Klementi, befragte. Daas hielt die Vieljärvi-Karelier für Relikte aus der Vorzeit. "Sicher sind dies die Halbkarelier in Veleaga, von denen die Norweger vor nahezu 600 Jahren berichteten." Daas Bericht enthält interessante Informationen über die Menschen und die Lebensbedingungen in dieser kleinen karelischen Siedlung (17 Männer und 24 Frauen). — Aufzeichnungen über die kleine karelische Bevölkerunginsel Vieljärvi machte einige Jahre nach Daas Reise auch Arvid Genetz, der während

seiner langen Reise über die Kola-Halbinsel im Jahre 1876 in Kuzreka am Nordufer des Weissen Meeres drei Vieljärvi-Karelier traf. Eine Serie von Reiseberichten von Genetz erschien 1878—1879 unter dem Titel »Matkamuistelmia Venäjän Lapista« (Reiseerinnerungen aus Russisch-Lappland) in der Zeitschrift Suomen Kuvalehti; in dieser Artikelreihe veröffentlichte Genetz auch zwei kurze Sprachproben (Märchen) der sehr eigenartigen karelischen Mundart von Vieljärvi.